

Birinci Bölüm

YERALTI¹

I

Ben hasta bir insanım... Öfkeli bir insanım. Alımsız bir insanım. Karaciğerimin ağrıdığını düşünüyorum. Fakat hastalığım hakkında hiçbir şey bilmiyorum, muhtemelen nasıl bir ağrım olduğunu da bilmiyorum. Tıbbı ve doktorlara saygı duymama rağmen tedavi olmuyorum, hiçbir zaman da olmadım. Buna ek olarak, ben de aşırı derecede batıl inançlıyım; eh, en azından tıbbı saygı duyacak kadar. (Batıl inançlı olmamak için yeterince eğitilmiş biriyim ama yine de batıl inançlıyım.) Öfkeden dolayı tedavi olmak istemiyorum, hayır. Muhtemelen anlamayacağınız şey bu. Ama ben anlıyorum. Kuşkusuz, bu meselede öfkeyle asıl kimin başına iş açtığımı size açıklayamam. Yanlarında tedavi olmayarak

1) Notların yazarı ve “Notlar”ın kendisi kuşkusuz, kurgusaldır. Bununla birlikte, genel olarak toplumumuzda ortaya çıkan durumlar dikkate alındığında bu tür notların yazarı olan bu kişiler, yalnızca var olabilmekle kalmayıp mutlaka var olmalıdır da. Son zamanlarda ortaya çıkan karakterlerden birini, normalden daha görünür bir şekilde toplumun önüne çıkarmak istedim. Bu, hâlâ yaşamakta olan neslin temsilcilerinden biridir. “Yeraltı” adı altındaki bu bölümde bu kişi, kendisi ve bakış açısı hakkında bilgilendirmede bulunur. Çevremizde neden ortaya çıktığının ve ortaya çıkışının gerekliliğinin nedenlerini anlamak istiyormuş gibidir. Bir sonraki bölümde, bu kişinin hayatındaki birtakım olaylara dair gerçek “notlar” karşınıza gelecektir. (Yazarın notu)

doktorlara “fenalık” edemeyeceğimi çok iyi biliyorum. Bu durumda başkasını değil, yalnızca kendimi berbat ettiğimi herkesten daha iyi biliyorum. Fakat yine de tedavi olmuyorsam, öfkeden. Karaciğerim ağrıyor, daha çok ağrısın!

Bu şekilde uzun zamandır, yaklaşık yirmi yıldır yaşıyorum. Şimdi kırk yaşındayım. Önceden hizmet ediyordum, şimdi ise etmiyorum. Öfkeli bir memurdum. Kabaydım ve bu durumda bir memnuniyet buluyordum. Sonuçta, rüşvet almıyordum, bu yüzden kendimi en azından bununla ödüllendirmeliydim. (Kötü bir espri ama üzerini çizmeyeceğim. Çok keskin olacağını düşünerek yazdım ama şimdi yalnızca çirkince hava atmak istediğimi fark ettim. İnadına çizmeyeceğim!) Oturduğum masaya ricacılar bilgi almak için yaklaştıklarında dişlerimi gıcırdatır ve herhangi birini hayal kırıklığına uğrattığım zaman bundan amansız bir zevk duyardım. Neredeyse her zaman başarılı olurdu. Büyük kısmı ürkek insanlardı; ricacıların bilindiği üzere. Fakat bu bireylerden özellikle bir subaya hiç tahammül edemezdim. Hiçbir zaman itaat etmek istemez, korkunç bir şekilde kılıcıyla gümbürderdi. Bu kılıç için onunla bir buçuk yıl savaştım. Nihayetinde yendim. Gümbürdetmeyi kesti. Fakat bu henüz benim gençliğimde oldu. Ama öfkemin temel noktası neydi, biliyor musunuz beyler? Evet, bütün şey buydu, bu en büyük iğrençlikti; her dakika, utanç verici bir şekilde yalnızca öfkeli değil, hatta sinirli bir insan bile olmadığımı, yalnızca serçeleri boşuna korkuttuğumun ve bununla kendimi övdüğümün utanç verici bir şekilde farkındaydım. Ağzımda köpük vardır; bana herhangi bir krizalit getirin ya da şekerli bir çay verin, muh-

temelen sakinlerim. Ruhuma bile dokunur ancak muhtemelen size sonradan dişlerimi gıcırdatırım ve utançtan birkaç ay uykusuzluk çekerim. Bu benim geleneğim.

Hakkımda, öfkeli bir memur olduğum konusunda size yalan söyledim. Öfkeden yalan söyledim. Hem ricacılarla hem subayla hoşgörölü bir şekilde ilgilenir, gerçekte hiçbir zaman öfkelenmezdim. Kendimde buna karşı çok fazla unsurun var olduğunun her zaman farkındaydım. Bu karşı unsurların içimde kaynadığını hissediyordum. Tüm hayatım boyunca bunların içimde kaynadığını ve benden kurtulmak için yalvardıklarını biliyordum ama onlara izin vermedim, izin vermedim, inadına dışarı çıkmalarına izin vermedim. Bana utanç noktasına kadar işkence ediyorlardı; kasılmalara sürüklüyorlardı ve sonunda beni bezdirdiler. Nasıl bezdirdiler! Şimdi size de karşınızda bir şeyler için tövbe ediyorum ve sizden bir şeyler için özür diliyorum gibi mi geliyor beyler?.. Eminim öyle geliyordur... Ama sizi temin ederim, eğer size öyle geliyorsa, umurumda değil...

Yalnızca öfkeli olmayı değil, hiçbir şeyi; alçak, cesur, kahraman ve hatta haşere bile olmayı başaramadım. Şimdi, akıllı bir insanın ciddi bir şey yapamadığı ve yalnızca bir aptalın bir şeyler yapabildiği konusunda kötü niyetli ve hiçbir şeye hizmet etmeyen bir teselliyle kendime sataşarak kendi köşemde yaşıyorum. Evet, on dokuzuncu yüzyılın akıllı insanı ahlaksal olarak karakersizlikle yükümlü olmalıdır, karakterli bir kişi oldukça kısıtlı bir faaliyet adamıdır. Bu benim kırk yıllık kanaatimdir. Artık kırk yaşındayım. Bu kırk yıl, hayatın tümüdür; en derin yaşlılıktır. Kırk yılın ötesinde

yaşamak yakışıksız, aptalca ve ahlaksızcadır! Samimi ve dürüstçe cevap verin; kim kırk yıldan uzun yaşıyor? Size kimin yaşadığını söyleyeyim: Aptallar ve alçaklar. Tüm yaşlıların, tüm o saygıdeğer yaşlıların, tüm kır saçlı ve güzel kokulu yaşlıların gözlerinin içine bakarak söylerim bunu. Tüm dünyaya söylerim! Bu şekilde konuşmaya hakkım var çünkü kendim de altmış yaşına kadar yaşayacağım. Yetmiş yaşına kadar yaşayacağım! Seksen yaşına kadar yaşayacağım!.. Durun! Bir nefes alayım...

Muhtemelen sizi güldürmek istediğimi düşünüyorsunuz, değil mi beyler? Bu konuda hata ettiniz. Ben hiç de sandığınız gibi neşeli biri değilim; ama eğer tüm bu gevezeliklerden rahatsızsanız (rahatsız olduğunuzu hissediyorum), bana tam olarak kim olduğumu sormayı düşünün, o zaman sekizinci dereceden bir memur² olduğumu söylerim. Bir şeyler yiyebilmek için (sırf bunun için) hizmet ediyordum. Geçen sene uzak bir akrabam vasiyetinde bana altı bin ruble miras bırakınca emekli oldum ve köşeme yerleştim. Daha önce de bu köşede yaşıyordum ama şimdi bu köşeye yerleştim. Odam berbat, iğrenç ve ayrıca şehrin sınırında. Hizmetçim ise yaşlı, budalalığınan ötürü oldukça öfkeli bir köylü kadın. Ayrıca her daim berbat kokuyor. Petersburg'un ikliminin bana zararlı olduğunu ve benim bu değersiz gelirimle Petersburg'da yaşamamanın çok zor olduğunu söylüyorlar. Bunları biliyorum, tüm deneyimli ve bilge danışmanlardan ve imalarda bulu-

2) Orijinal metinde "*kollejskiy asessor*": 1717'den 1917'ye kadar, Rus Krallığı'nda ve Rus İmparatorluğu'nda sivil memur rütbesi. 24 Ocak 1722'deki rütbe tablosuna göre sekizinci sıralamaya karşılık gelmektedir. (ç.n.)

nanlardan daha iyi biliyorum. Ama Petersburg'da kalıyorum, Petersburg'dan ayrılmayacağım. Ayrılmamamın sebebi... Eh! Ayrılısam da ayrılısam da fark etmiyor.

Fakat dürüst bir insan büyük bir zevkle ne hakkında konuşabilir?

Cevap: Kendisi hakkında.

Ben de kendimden bahsedeceğim.

II

Şimdi beyler, bunu duymak istesenez de istemesenez de size neden bir haşere dahi olmayı beceremediğimi anlatmak istiyorum. Size ciddiyetle, birçok kez böcek olmayı istesem de bunu bile başaramadığımı söyleyeceğim. Yemin ederim beyler, çok bilinçli olmak günümüzün hastalığıdır. İnsan yaşamı için, tüm dünyadaki en dikkat dağıtıcı ve inatçı şehir olan Petersburg'da (şehirler inatçı veya inatçı olmayan şekline olabiliyor) yaşamak talihsizliğine sahip olan sıradan bir insanın bilinci, yani talihsiz on dokuzuncu yüzyılımızın gelişmiş insanının payına düşenin yarısı, çeyreğinden daha azı oldukça yeterli olacaktır. Örneğin, tüm doğal insanlar ve faaliyet adamları olarak adlandırılan herkesin eşliğinde yaşadıkları bilinç oldukça yeterli olurdu. Bahse girerim tüm bunları hava atarak faaliyet adamlarıyla eğlenmek için ve subayım gibi kötü bir sesle kılıçla gümbürdemek için yazdığımı düşünüyorsunuz. Ama beyler, kim kendi hastalıklarıyla kibirlenebilir ve hatta onlarla hava atabilir ki?

Ben mi? Herkes hastalıklarıyla kibirleniyor, belki de ben herkesten daha fazla yapıyorum. Tartışmayalım; itirazım saçma. Fakat yine de yalnızca çok bilincin değil, herhangi bir bilincin bir hastalık olduğuna ciddi bir şekilde iknayım. Bunun üzerinde duruyorum. Bunu bir dakikalığına bırakalım. Bana neden bir zamanlar bize söylendiği gibi “tüm güzel ve yüce”³ şeylerin bütün inceliğinin farkına en çok varabileceğim tam o dakikalarda inadına fark etmediğimi ve böyle çirkin işler yaptığımı söyleyin... Evet, tek kelimeyle, herkes bunu inadına yapsa da benim en bilinçli olduğum zamanda bunu yapmamam gerekmez miydi? İyilik ile tüm bu “güzel ve yüce” şeyler hakkında ne kadar bilinçli olduysam kendi pisliğimin içine, daha derine düştüm ve iyice batağa saplandım. Ama asıl önemli olan, tüm bunların benim için bir kaza gibi olmaması, sanki olması gerektiği haliyle olmasıydı. Sanki bu benim en normal halimdi ve hiç de bir hastalık veya bozulma değildi ve nihayetinde bu bozulmayla mücadele etme isteğim gitmişti. Sonunda bunun benim normal halim olduğuna neredeyse inanıyordum (belki de gerçekten inandım). Başlangıçta bu mücadelede ne kadar acı çektim! Bunun başkalarının başına geleceğine inanmıyordum, bu yüzden hayatım boyunca bunu sır olarak sakladım. Utanıyordum (hatta belki şu an da utanıyorum); gizemli, anormal, alçak bir zevk hissedecek noktaya kadar geliyordum. Başka bir kötü Petersburg

3) “Güzel ve yüce” kavramlarının kombinasyonu 18. yüzyılın estetik tezlerine kadar uzanır. (Bkz. Örn. E. Burke, *Yüce ve Güzel Hakkındaki Düşüncelerimizin Kökeni Üzerine Felsefi Bir Araştırma*, 1756. İ. Kant, *Güzel ve Yüce Hissi Üzerine Gözlemler*, 1764 vd.) 1840-1860’larda “saf” sanatın estetiğinin yeniden değerlendirilmesinden sonra bu ifade ironik bir renge bürünmüştür. (Rusça yayımlayanın notu)

gecesinde kendi köşeme çekildiğimde şiddetle işte bugün de yine dönüşü olmayan çirkin şeyler yaptığının bilincine varıyordum. İçten, gizemli bir şekilde bu sebepten dişlerimle kendimi keser, emerdim. Nihayetinde hissettiğim acı, utanç verici, lanet bir tatlılığa ve sonunda kararlı, ciddi bir zevke dönüşüyordu. Evet zevke, zevke dönüşüyordu! Bunun üzerinde duruyorum. Başkalarının da böyle zevklerinin olup olmadığını bilmek istediğimden konuşmaya başladım. Size açıklayayım: Zevk asıl olarak, küçük düştüğünüzün ciddi bir şekilde farkına vardığınız anda, yani o son berbat duvara vardığınızda hissettiklerinizdir ama bir çıkışınız olmadığından ve diğerleri hiçbir zaman başaramadığından başka türlü sünnün olmadığını fark etmeniz ta kendisidir. Başka türlü sünnü yapmaya zamanınız ve inancınız olsa da aslında işe yaramayacağı için muhtemelen yapmayı istemeyecek, istesenez de öyle ya da böyle başaramayacaksınız. Nihayetinde temel mesele, her şey olması gereken temel yoğun bilinç yasalarına göre ve doğrudan bu yasalardan kaynaklanan eylemsizliğe göre gerçekleşir. Fakat bu şekilde yeniden girişmeyi geçin, işe koyulamazsınız bile. Mesela bu yoğun bilinç yasalarına göre, alçak birinin gerçekten alçak olduğunu sezerek kendisini teselli edebileceği hakları vardır. Ama evet, bu kadarı yeterli... Eh, çok konuştum ama neyi açıkladım?.. Böylesi bir zevk nasıl açıklanır? Ama ben açıklayacağım! Bunu bitireceğim! Aldım kalemi elime...

Mesela ben korkunç derecede gururluyum. Bir kambur veya bir cüce gibi şüpheci ve alıngan biriyim. Fakat doğru, eğer bir tokat atılsaydı bundan memnun olabileceğim böyle anlarım oldu. Ciddi bir şekilde söylüyorum: Muhtemelen

burada bir çeşit zevk, elbette umutsuzluk zevki bulabilirdim. Ama umutsuzluk içinde, özellikle de durumunuzun ümitsizliğinin güçlü bir şekilde farkında olduğunuzda, en yakıcı zevk vardır. Ve sonra bir tokat eşliğinde seni ovmakta olan merhem, bilinci ezer. Fakat esas önemli olan şey, her daim her şey için, en kırıncısı da tabiri caizse doğa yasalarına göre suçum olmadan, ilk suçlu ben oluyorum. Öncelikle suçum, etrafımdaki herkesten daha akıllı olmam. (Her daim etrafımdaki insanlardan daha akıllı olduğumu düşünüyorum, inanır mısınız, bazen de bu durumdan utanıyorum. En azından, hayatım boyunca direkt olarak insanların gözlerinin içine hiç bakamadım.) Nihayetinde suçluyum çünkü eğer cömert olsaydım, bunun yarattığı tüm faydasızlıkların bilincine varmak benim için daha acı verici olurdu. Muhtemelen cömertliğimden hiçbir şeyi beceremezdim: Bağışlamazdım çünkü belki de istismarcı, doğanın yasalarıyla beni cezalandıracaktı. Doğa yasaları affedilemez. Unutmazdım çünkü doğanın yasaları da olsa, yine de incitici. Nihayetinde, eğer cömert olmamayı ve tam tersine suçludan intikam almayı dileseydim, o zaman da kimseden intikam alamazdım. Çünkü muhtemelen yapabilsen bile hiçbir şey yapmaya cesaret edemezdim. Neden mi edemezdim? Bilhassa bu konuyla ilgili iki laf etmek istiyorum.

III

Örneğin, kendi intikamlarını alabilen ve kendileri için ayağa kalkabilen insanlar bunu nasıl yapıyorlar? Onları kucaklayan intikam duygusunu bir kenara koyarsak, bu his

dışında varlıklarından geriye hiçbir şey kalmaz. Böyle bir adam, çıldırmış bir boğa gibi boynuzlarını eğerek doğrudan hedefe doğru ilerler ve onu yalnızca bir duvar engelleyebilir. Aslında böyle adamlar, yani doğal insanlar ve faaliyet adamları duvarın karşısında içtenlikle geri çekilirler. Onlar için duvar, mesela bizim gibi düşünen ama hiçbir şey yapmayan insanlarda olduğu gibi, genelde kendine inanan ama her daim çok memnun olan kardeşinizinki gibi girdiği yoldan geri dönmek için bir bahane değil. Hayır, onlar bu duvarın karşısında tüm samimiyetleriyle geri çekiliyorlar. Duvar onlar için yatıştırıcı, ahlaksal bir şekilde çözümleyen ve dahası mistik bir şey... (Duvar meselesi sonraya kalsın.) Evet, böyle si doğal insanları, nazik bir şekilde onları dünyaya getiren en şefkatli anne olan doğanın görmek istediği günümüz, normal insanı olarak görüyorum. Böyle bir insanı öyle kıskanırım ki. Aptaldır, bunu sizinle tartışmayacağım ama belki de normal bir insanın da aptal olması gerekiyordur, neden biliyor musunuz? Olabilir evet, hatta bu güzel de olur. Ben daha çok, nasıl desem, kötülüğe ikna olmuş durumdayım ve şüpheliyim. Mesela normal insanlara karşılık antitez olarak doğanın rahminden değil de bir imbikten çıkan (bu neredeyse mistisizm beyler; fakat yine de şüpheliyim) ve bilinçli bir kişi bazen kendi antitezi önünde geri çekilerek kendi kendini, yoğun bilinciyle insan değil de bir fare olarak görür. Bu yoğun bilinçli fare, her şeye rağmen faredir, halbuki bir insandır... Fakat önemli mesele, kimse ondan bunu istememesine rağmen kendi kendisini fare olarak görmesidir. Şimdi bu fareyi biraz inceleyelim. Mesela, o da kırgındır (ama neredeyse her

zaman kırgındır) ve o da intikam almak ister. İçinde *l'homme de la nature et de la vérité*'den⁴ daha fazla kötülük biriktirir. Karşısındaki istismarcıya kötülükle karşılık verme gibi pis ve alçak bir arzusu vardır ve hatta belki de bu arzu onu *l'homme de la nature et de la vérité*'den daha pis bir şekilde kazır. Çünkü, *l'homme de la nature et de la vérité* doğuştan sahip olduğu aptallığı neticesinde intikamı yalnızca adalet olarak görür. Fare ise yoğun bilinç nedeniyle burada adaleti reddeder. Nihayetinde mevzunun kendisine, intikam eylemine ulaşır. Zavallı fare, başlangıçtaki kötülüğün yanı sıra etrafında so-rulardan, şüphelerden ve diğer birçok kötülüğün oluştu-ruşunu sağlamayı da başarmıştır. Bir soruya birçok çözüme ulaşmamış soru katar ve kaçınılmaz olarak şüphelerinden ve heyecanından, nihayetinde yargıç ve diktatör kılığındaki fa-liyet adamlarının kendisine kahkahalarla gülerken üstüne saçtığı tükürüklerden oluşan uğursuz bir kader, pis bir ça-mur birikir etrafında. Kuşkusuz geriye pençelerini savurarak her şeyden vazgeçip kendisinin de inanmadığı yapmacık ve küçümseyici bir gülümsemeyle kendi deliğine girmesi kalır. Orada, o iğrenç, kokuşmuş yeraltında küskün, incitilmiş, dalga geçilen faremiş hemen soğuk, zehirli ve en önemlisi de sonsuz bir kötülüğe batır. Kırk yıl boyunca kendi kırgınlığını en utanç verici son ayrıntıya dek hatırlayacak ve aynı zaman-da her seferinde buna kendi hayal gücüyle kendisine sataşarak ve kendisini sinirlendirerek daha utanç verici ayrıntılar

4) "Doğanın ve gerçeğin insanı." Burada Dostoyevski, muhtemelen Rousseau ile ilgili olarak aynı ifadeyi kullanan Heine örneğini izleyerek Jean Jacques Rousseau'nun "kişiliğin özlü tanımı"na gönderme yapmıştır. (Rusça yayımlayanın notu)

ekleyecektir. Kendi hayal gücünden utanacak ama yine de her şeyi hatırlayacak, her şeyi gözden geçirecek, “o da olabildi” bahanesiyle benzeri görülmemiş şeyleri düşünecek ve hiçbir şeyi bağışlamayacak. Ve belki de oç alma arzusu baş gösterecek ama bunu adeta kılık değiştirerek kendi oç alma hakkına ve intikam alma başarısına inanmayarak gerçekleştirecek. Tüm bu intikam alma girişimlerinin kendisine, oç alacağı kişilerden yüz kat daha fazla acı çektireceğini de önceden zaten biliyordur. Ölüm döşeginde bile yine bunları birikmişleriyle birlikte her daim hatırlayacak ve... İşte bu, kırk yıllık yeraltı yaşamı, insanın içinde bulunduğu durumdan kısmen umutsuz, soğuk, iğrenç, yarı yarıya inanmışlıkla ve acıdan kendi kendisini mezara gömmesi, içini dolduran memnuniyetsiz isteklerin zehri, tüm bu sıtma nöbetleri ve bir dakika sonrasında pişmanlık uyandıracak olan sonsuza dek alınan kararlar daha önce bahsettiğim bu garip zevkin özünü oluşturuyor. Bu bazen o kadar ince, o kadar bilinçten yoksundur ki, kısıtlı insanlar ve hatta sadece güçlü sınırları olan insanlar bile bunun herhangi bir özelliğini anlayamazlar. “Belki hiçbir zaman tokat yemeyenler anlamaz” diye ekleyeceksiniz kabadayılık taslayarak. Ve kibarca, hayatımda benim de tokat deneyimim olabileceğini ve bu yüzden ustalaşmış biri gibi konuştuğumu söyleyeceksiniz. Bahse girerim bu şekilde düşünüyorsunuz. Ama sakın olun beyler, her ne kadar bunu düşünüp düşünmediğiniz umurumda olmasa da tokat yemedim. Ve hatta hayatımda çok az kişiye tokat attığım için üzülüyor olabilirim. Neyse, bu kadarı yeterli, bu ilginç konu hakkında daha fazla bir şey söylemeye gerek yok.